

Undersøgelsen bygger på et universitetsspeciale, som har udnyttet et fyldigt organisationsarkiv. I sin omskrivning af specialet har Peter Ramskov Andersen demonstreret godt håndværk, han undgår bureaukratiske detaljer og holder sig til de større linjer, måske med den undtagelse at diskussionen om ungdomsforeningernes forhold til sabotage og anden aktiv modstand er rigelig detaljeret. Her viser det sig, at undersøgelsen måske kunne have udfoldet sig friere i et projekt om dansk ungdomsliv i det 20. århundrede fremfor i et projekt om kirken under besættelsen.

Palle Roslyng-Jensen

HANS SODE-MADSEN (Red.): »Føreren har befalet!«. Jødeaktionen oktober 1943. Samleren 1993. 246 s., ill. 175 kr.

Aktionen mod de danske jøder i oktober 1943 og jødernes redning gennem flugten til Sverige er en af de få begivenheder i Danmarkshistorien, der påkalder sig international interesse. Interessen er ikke mindst levende i jødiske kredse i USA og i Israel. Også i Danmark er det et emne, der engagerer bredt. Mange elever og studerende ønsker at beskæftige sig med området ud fra de humanitære perspektiver i stoffet. Det er interessant at »sabotørromantikken« ikke engagerer de unge i dag, mens det modsatte er tilfældet for aktioner med et humanitært perspektiv. Paralleller fra oktober 1943 til aktuelle debatter om etniske minoriteter og behandlingen af flygtninge i Danmark og i resten af Europa er dog også særdeles lette at drage. Det giver et behov for ordentlig nutidig litteratur om emnet. Der er i forvejen udgivet en temmelig omfangsrig litteratur om begivenhederne i oktober 1943 både på dansk og engelsk, men den er spredt og uensartet og svarer ikke til de behov, som de primære interessegrupper har for viden om og indsigt i de danske jøders skæbne under besættelsen.

Det er derfor klart, at 50-årsdagen for jødeaktionen i oktober 1943 må give anledning til at danske historikere kommer på banen, og »Føreren har befalet« er hovedbidraget til en nutidig beskrivelse og vurdering af jødeaktionen. Bogen er redigeret af Hans Sode-Madsen med en indledning af Hans Kirchhoff. Af de 6 selvstændige enkeltbidrag er de 5 hentet hos danske historikere, der har beskæftiget sig med aspekter af jødeaktionen i deres forskning. Det sjette er skrevet af forhenværende chefredaktør Herbert Pundik fra Politiken, der har medvirket til at skaffe finansiering til bogen.

Det første bidrag er Therkel Strædes gennemgang af historien bag »Endlösung«. Hvordan ideen opstod, hvordan den organiseredes og udførtes og om forholdet mellem ideologi og politik i den industrielle tilintetgørelse af Europas jøder. Endelig som det vigtigste, udviklingen i historikernes opfattelse af »Endlösung«, specielt i Vesttyskland.

Stræde placerer historikerne i to grupper. Først 50'ernes og 60'ernes »intentionalister«, der så jødeudryddelsen som udtænkt af Hitler og udført efter en langsigtet plan af Gestapo og SS. En bekvem snæver ansvarsplacering og egnet til kollektiv tysk ansvarsforflygtigelse. De vigtigste forfattere fra 1970'erne og 80'erne samler Stræde under betegnelsen »strukturalister« og »funktionalister«. Her betones det, at jødeudryddelsen var et resultat af en indsats fra meget brede

kredse i det tyske magtapparat og den tyske administration, at viden om udryddelsen var udbredt mange steder i det tyske samfund, og at der blev tjent penge og skabt magtbaser gennem jødeudryddelsen. Jødeudryddelsen opstod ud fra denne opfattelse som en følge af mange kortsigtede beslutninger i et rodet og indbyrdes konkurrerende magtsystem med en svag og ubeslutsom diktator i spidsen.

Strædes artikel fungerer som en diskuterende forskningsoversigt. Den skal både introducere emnet og skabe overblik over de skiftende opfattelser af folkemordet. Det kniber at nå det hele med kun 40 sider til rådighed. Sproget og diskussionen er ikke udpræget folkelig.

Hvor Stræde bevæger sig blandt tyske nazi-koryfæer og vesttyske historikere, forlægger Hans Kirchhoff scenen til Danmark, men inddrager nye bidrag fra tyske og israelske historikere. I artiklen »Endlösung over Danmark« gennemgås diskussionen om baggrunden for den tyske jødeaktion og de tyske advarsler til danske politikere, der ledte til flugten over Øresund. Centralt i Kirchhoffs artikel står diskussionen om Werner Bests bevæggrunde og ansvar for at udløse aktionen og for delvis at sabotere dens resultat ved at lække meddelelser om den. Diskussionen sammenfattes til tesen om Bests dobbeltspil, hvor målet hele tiden var at klare sig bedst muligt i de interne tyske magtkampe – og hvor både det telegram til Berlin, der udløste jødeaktionen og den underhåndsbesked, der lod beskeden om den sive, har funktioner.

Selve hjælpeaktionens og overfartens organisering er lagt i hænderne på Henrik Dethlefsen, der her kan trække på stoffet i sin helt nye undersøgelse om »De illegale Sverigesruter 1943-45«. Artiklen er bredt beskrivende og forklarende på samme måde som Hans Sode-Madsens bidrag om de danske jøder i Theresienstadt. Det synes som om Sode-Madsen lader oplagte muligheder for en mere kontroversiel behandling af emnet ligge, når han i litteraturlisten peger på, at overrabbiner Max Friedigers bog fra 1946 ikke løfter sløret for at Ældsterådet i Theresienstadt, som Friediger var medlem af, fungerede kollaborationistisk. Det viser Sode-Madsen selv kun i meget generelle vendinger. Hvordan fungerede kollaborationismen i forhold til fangernes dagligdag og mellem forskellige typer fanger?

Bent Blüdnikow har skrevet om den jødiske menigheds ledelse 1933-1943. Historien om Hugo Rothenberg, som Blüdnikow har skrevet en selvstændig monografi om, fylder en del i den forbindelse. I sin artikel sætter Blüdnikow en række enkelthistorier om jødiske organisationers og fremtrædende jøders indsats sammen snarere end en samlet skildring af den jødiske menighed. Undervejs har han også andre ærinder. Han skal fx nå at korreksere Mogens Fog for antisemitisk virksomhed i forbindelse med lægeprocesserne i Moskva i 1952.

Herbert Pundiks bidrag er igen en ny genre. Her er den personlige beretning fra flugten over Øresund sat sammen med en journalistisk skildring af oktoberbegivenhederne. Betydningen af oktober 1943 har her en anden udgang. For Pundik fører flugten over Øresund direkte frem mod staten Israels dannelse i 1948. Det er en tolkning, der ikke kun hviler på analyse, men på praksis og konsekvens i Pundiks eget liv.

De 6 indlæg udgør som det fremgår ingen helhed, men næsten alle relevante spørgsmål, der kan stilles i relation til aktionen, bliver besvaret – omend ikke lige grundigt eller sammenhængende. Redaktionsarbejdet har ikke omfattet en fælles tilgang til emnet. Derfor flytter vi os undervejs fra universitær forsknings-

oversigt, til tekstnær kildeanalyse, over en bred beskrivende fremstilling til den engagerede erindringskitse. Det er bogens styrke: Alle kan finde noget, der vil interessere lige dem, men selvfølgelig også dens svaghed; Hvem er egentlig læseren til bogen i sin helhed?

Det skal ikke forklejne, at vi her har en bog, der dækker de fleste rimelige behov for en læser, der vil have besked om et begivenhedsforløb, der kan trækkes megen humanitær lærdom af.

Palle Roslyng-Jensen

HENRIK DETHLEFSEN: De illegale Sverigesruter 1943-45. Studier i den maritime modstands historie. Odense Universitetsforlag 1993. 238 s., ill., 225 kr.

Bogen om de illegale Sverigesruter lukker et af de mere oplagte huller i den systematiske beskrivelse og analyse af modstandsaktiviteter under besættelsen. Oplagt, fordi det var et område, der involverede mange mennesker som organisatorer, operatører og som passagerer – oplagt også, fordi det var en hjælpefunktion, der støttede eller var en forudsætning for mange andre typer illegal aktivitet, og endelig, fordi rutearbejdet har kastet et betydeligt kildemateriale af sig. Aktiviteterne blev delvis styret fra den svenske side af Sundet og dermed kunne der i fred og ro opbygges arkiver og skrives memoranda.

De illegale ruter er ikke noget helt ubelyst område i besættelseslitteraturen. Hæstrup har omtalt det i brede træk i »Hemmelig Alliance« og en af Hæstrups disciple, Ole Barfoed, samlede i 1950'erne og 60'erne materiale ind til en større samlet fremstilling, men fik kun publiceret mindre artikler. Endelig har Gunnar Barke fra svensk side ydet bidrag til udforskningen af området. I sin bog, der er en videreudvikling af en magisterkonferens-afhandling fra 1990, kommer Henrik Dethlefsen mange skridt videre – han når kildematerialet godt igennem og han leverer både systematisk og analytisk en solid gennemgang af ruterne og deres placering i det samlede modstandsarbejde.

Kronologisk kan Dethlefsen uden problemer lade sin bog starte i august 1943. Illegale forbindelser til Sverige før august 1943 var fåtallige. Modstandsarbejdet havde ikke et omfang, der nødvendiggjorde det, de illegale innovatører havde ikke øje for de muligheder, forbindelsen til Sverige kunne give deres arbejde, og de svenske myndigheder lagde alvorlige forhindringer i vejen. I stedet blev de begrænsede muligheder for legal udrejse til Sverige anvendt. Fra august 1943 er de første beskedne forbindelser i gang. Dermed får Dethlefsen også påvist, at det ikke er jødeaktionen i oktober 1943, der får startet rutearbejdet, som det er antaget i meget af den hidtil foreliggende litteratur. Jødeaktionen er katalysator for rutearbejdet, ikke detonator.

Derimod kan Dethlefsen bekræfte, at der gennem jødeaktionen og rutearbejdet trækkes nye grupper ind i det illegale arbejde. Det er typisk folk fra de øverste socialgrupper, fordi arbejdet med flygtninge havde et humanitært aspekt, der virkede mere mobiliserende for disse grupper end den oprørsprægede sabotageaktivitet, der endnu i 1943 mødtes med dyb mistro i det bedre borgerskab.

Bogen om de illegale Sverigesruter er opdelt i tre dele. I den første del gennemgås rammerne for rutearbejdet – de legale og illegale muligheder for